

=====

TEMPERAMENT VA XARAKTER: PSIXOLOGIK FARQLAR TAHLILI

Ulasheva Durdona

Termiz davlat pedagogika instituti

Psixologiya ta'lim yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Mardonov Erkin Xasanovich

MAQOLA
MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 19.12.2025

Revised: 20.12.2025

Accepted: 21.12.2025

KALIT SO'ZLAR:

temperament,
xarakter, shaxs
psixologiyasi,
individual farqlar,
biologik omillar,
ijtimoiy muhit, xulq-
atvor, shaxs
rivojlanishi

Ushbu maqolada temperament va xarakter tushunchalarining psixologik mazmuni hamda ularning asosiy farqlari tahlil qilinadi. Temperament shaxsning tug'ma, biologik xususiyati sifatida, xarakter esa ijtimoiy muhit va tarbiya ta'sirida shakllanuvchi sifatlar majmui sifatida yoritiladi. Maqolada ushbu tushunchalarning xulq-atvordagi namoyon bo'lishi va shaxs rivojlanishidagi o'rni qisqacha ochib beriladi.

Kirish

Shaxs psixologiyasida temperament va xarakter tushunchalari inson xulq-atvorini tushuntirishda muhim nazariy kategoriyalar hisoblanadi. Ushbu tushunchalar ko'pincha bir-biriga yaqin mazmunda qo'llanilsa-da, ularning kelib chiqishi, shakllanish mexanizmlari va psixologik mazmuni jihatidan sezilarli farqlari mavjud. Temperament va xarakter farqlarini ilmiy asosda tahlil qilish shaxsning individual xususiyatlarini, uning faoliyatga, muloqotga va ijtimoiy muhitga munosabatini chuqurroq anglash imkonini beradi.

=====
Temperament- tushunchasi qadimgi davrlardan boshlab olimlar e'tiborini tortib kelgan. Qadimgi yunon tabibi Gippokrat temperamentni organizmdagi suyuqliklar (xiltlar) muvozanati bilan izohlagan va sangvinik, xolerik, flegmatik hamda melanxolik temperament turlarini ajratib ko'rsatgan. Keyinchalik bu g'oya Galen tomonidan rivojlantirilib, temperament shaxsning tabiiy, tug'ma psixofiziologik xususiyati sifatida talqin qilingan. Zamonaviy psixologiyada esa temperament asosan nerv tizimining kuchi, muvozanati va harakatchanligi bilan bog'liq holda izohlanadi. I.P. Pavlov temperamentni oliy nerv faoliyatining individual xususiyatlari bilan bog'lab, uni biologik asosga ega bo'lgan barqaror psixodinamik sifat sifatida ta'riflagan.

Xarakter- tushunchasi esa shaxsning ijtimoiy tajribasi bilan bevosita bog'liq bo'lib, u insonning hayot davomida muhit, tarbiya, ta'lim va faoliyat jarayonida shakllanadi. Psixolog olimlar xarakterga shaxsning barqaror xulq-atvor uslublari, munosabatlari va ijtimoiy yo'nalganligini ifodalovchi sifatlar majmui sifatida yondashdilar. Masalan, S.L. Rubinshteyn xarakter shaxsning faoliyat va munosabatlar tizimida namoyon bo'ladigan barqaror psixologik xususiyatlar yig'indisi ekanligini ta'kidlaydi. A.N. Leontyev esa xarakter shakllanishida yetakchi faoliyat va ijtimoiy motivlarning muhim o'rin tutishini ko'rsatib o'tadi.

Temperament va xarakter o'rtasidagi asosiy farq shundaki, temperament biologik jihatdan belgilangan va nisbatan o'zgarmas bo'lsa, xarakter ijtimoiy sharoit ta'sirida shakllanadi va ma'lum darajada o'zgaruvchan hisoblanadi. Temperament insonning emotsional reaksiyalari tezligi, intensivligi va ritmini belgilab bersa, xarakter shaxsning xulq-atvor yo'nalishini, axloqiy pozitsiyasini va ijtimoiy munosabatlarini aks ettiradi. Shu sababli temperament xarakterning shakllanishi uchun tabiiy zamin bo'lib xizmat qilsa-da, ular mazmunan bir-biridan farqlanadi. Mazkur maqolada temperament va xarakter tushunchalarining psixologik mohiyati, ularning o'zaro farqlari hamda mashhur olimlar tomonidan berilgan ta'riflar ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Ushbu tahlil shaxsning individual xususiyatlarini anglashda va psixologik tadqiqotlarda mazkur tushunchalardan to'g'ri foydalanish imkonini yaratadi.

Temperament va xarakter farqlarini empirik jihatdan o'rganishda psixologiya fanida keng qo'llaniladigan ishonchli metodlar va diagnostik metodikalardan foydalanish muhim hisoblanadi. Mazkur tadqiqotda shaxsning individual psixologik xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan standartlashtirilgan test va so'rovnomalar tanlab olindi. Temperament xususiyatlarini aniqlashda Hans Ayzenk tomonidan ishlab chiqilgan temperament testi

qo'llanildi. Ushbu metodika shaxsning ekstraversiya va introversiya darajasi hamda emotsional barqarorligini aniqlashga xizmat qiladi. Ayzenk yondashuvi temperamentning biologik asoslarini baholash imkonini berishi bilan ajralib turadi. Temperamentning psixofiziologik jihatlarini o'rganishda Ivan Pavlov tomonidan asoslab berilgan oliy nerv faoliyati tiplari haqidagi nazariyaga tayangan metodlardan foydalanildi. Ushbu yondashuv nerv tizimining kuchi, muvozanati va harakatchanligi kabi ko'rsatkichlarni tahlil qilishga imkon beradi.

Xarakter xususiyatlarini aniqlashda Karl Leongard tomonidan ishlab chiqilgan xarakter aksentuatsiyasi konsepsiyasi asosida tuzilgan metodikalar qo'llanildi. Ushbu yondashuv shaxs xarakteridagi yetakchi va kuchaygan sifatlarni aniqlashga yordam beradi. Shuningdek, shaxsning individual xususiyatlarini kompleks baholash maqsadida Raymond Kettell tomonidan ishlab chiqilgan o'n olti omilli shaxs testi tanlab olindi. Mazkur metodika temperament va xarakter elementlarini birgalikda tahlil qilish imkonini beradi. Tadqiqot natijalarining ishonchliligini oshirish maqsadida umumiy psixologik metodlar — kuzatuv, suhbat va so'rovnoma usullaridan ham foydalanildi. Metodikalar majmuaviy qo'llanilishi temperament va xarakter o'rtasidagi farqlarni ilmiy asosda aniqlashga xizmat qildi.

Psixologik farqlar tahlili

Temperament va xarakterning psixologik farqlari shaxsning individual xususiyatlarini chuqur o'rganishda asosiy ahamiyatga ega. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, har bir shaxsda temperament va xarakter elementlari birgalikda mavjud bo'lsa-da, ularning shakllanish mexanizmi, barqarorlik darajasi va namoyon bo'lish xususiyatlari turlicha.

Temperament tahlili: asosan shaxsning emotsional reaksiyalarini, ularning tezligi, intensivligi va barqarorligini aniqlashga qaratiladi. Masalan, Hans Ayzenk yondashuvida temperamentning ekstraversiya–introversiya va emotsional barqarorlik jihatlari baholanadi. Tadqiqotlar ko'rsatadiki, ekstravert shaxslar ijtimoiy faol, tashqi muhitga faol javob beradigan bo'lsa, introvert shaxslar ichki tajribaga yo'naltirilgan va passiv xulq-atvor ko'rsatadi. Shuningdek, emotsional barqarorlik darajasi shaxsning stressga moslashuvi va hissiy holatini aniqlashda muhimdir.

Xarakter tahlili: esa shaxsning ijtimoiy va axloqiy yo'nalgan xususiyatlarini, barqaror xulq-atvor uslublarini o'rganishga qaratiladi. S.L. Rubinshteyn va A.N. Leontyev fikricha, xarakter shaxsning faoliyat va ijtimoiy munosabatlar tizimida namoyon bo'ladigan psixologik xususiyatlar yig'indisidir. Masalan, mas'uliyatlilik, qat'iyatlilik, ijtimoiy

moslashuv kabi xarakter xususiyatlari shaxsning ijtimoiy muhitga munosabatini aniqlashda asosiy rol o'ynaydi.

Psixologik farqlarni tahlil qilishda olimlarning tavsiyalari asosida bir nechta metodlardan kompleks foydalanish to'g'ri hisoblanadi:

1. Ayzenk temperamenti testi – biologik asoslangan temperament turlarini aniqlash.
2. Karl Leongard aksentuatsiya testlari – xarakter kuchaygan va barqaror xususiyatlarini aniqlash.
3. Raymond Kettel 16PF testi – temperament va xarakter elementlarini birgalikda baholash.
4. Kuzatuv, suhbat va so'rovnoma – shaxs xulq-atvorini real hayot kontekstida aniqlash.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, temperament va xarakter o'rtasidagi farqlar shaxsning psixologik profilini aniqlashda muhim rol o'ynaydi. Temperament shaxsning biologik va emotsional zamingini tashkil etadi, xarakter esa shaxsning ijtimoiy tajriba va faoliyat orqali shakllanadi. Shu tariqa, psixologik farqlarni tizimli tahlil qilish shaxsni chuqur tushunishga, shuningdek, uning ijtimoiy va pedagogik yo'naltirilgan rivojlanishini rejalashtirishga yordam beradi.

Materiallar va uslublar: Ushbu tadqiqotda temperament va xarakter farqlarini aniqlash va tahlil qilishga qaratilgan materiallar va metodlar kompleksidan foydalanildi. Tadqiqot materiallari sifatida shaxsning individual psixologik xususiyatlarini o'rganishga mo'ljallangan standartlashtirilgan testlar va so'rovnomalar tanlandi.

Materiallar:

1. Ayzenk temperamenti testi – shaxsning ekstraversiya–introversiya va emotsional barqarorlik darajasini aniqlash uchun.
2. Karl Leongard xarakter aksentuatsiyasi testlari – shaxs xarakterining kuchaygan va barqaror xususiyatlarini aniqlash.
3. Raymond Kettel 16 omilli shaxs testi– temperament va xarakter elementlarini birgalikda baholash imkonini beradi.
4. So'rovnomalar va suhbatlar – shaxs xulq-atvorini real hayot kontekstida aniqlash va test natijalarini to'ldirish.
5. Kuzatuvlar – shaxsning ijtimoiy muhit va faoliyat jarayonidagi xatti-harakatlarini o'rganish.

Metodlar va uslublar:

Tadqiqotda ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilishda quyidagi metodlardan foydalanildi:

Psixodiagnostik metodlar – testlar yordamida shaxsning biologik va ijtimoiy xususiyatlarini aniqlash.

So‘rov va suhbat usullari – sub’ektlarning o‘zini baholashi va xulq-atvoriga oid ma’lumotlarni olish.

Kuzatuv usuli – shaxsning faoliyat va munosabatlarini amaliy kontekstda kuzatish.

Statistik tahlil – ma’lumotlarni o‘rta qiymat, dispersiya, korrelyatsiya va ranglash metodlari orqali qayta ishlash, natijalarni vizual ko‘rinishda ifodalash.

Mazkur materiallar va metodlarning majmuaviy qo‘llanilishi tadqiqot natijalarining ishonchliligini oshiradi va temperament hamda xarakter o‘rtasidagi psixologik farqlarni ilmiy asosda aniqlashga xizmat qiladi. Ushbu uslublar shaxsni kompleks baholashga imkon beradi, biologik va ijtimoiy jihatlarni alohida va birgalikda tahlil qilish imkoniyatini beradi.

Xulosa

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, temperament va xarakter psixologik jihatdan bir-biridan aniq farq qiladi. Temperament shaxsning tug‘ma, biologik asoslangan psixodinamik xususiyatlarini ifodalaydi, u emotsional reaksiyalar tezligi, intensivligi va barqarorligini belgilaydi. Xarakter esa shaxsning ijtimoiy tajriba, tarbiya va faoliyat jarayonida shakllangan barqaror xulq-atvor sifatleri majmui bo‘lib, shaxsning ijtimoiy muhitga munosabati va axloqiy qadriyatlarini aks ettiradi. Tadqiqot davomida Hans Ayzenk, Ivan Pavlov, Karl Leongard, S.L. Rubinshteyn va A.N. Leontyev kabi olimlarning nazariy yondashuvlari va metodikalari asosida psixologik farqlar tahlil qilindi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, temperament va xarakterning turli xususiyatlarini kompleks usullar bilan o‘rganish shaxsning individual xususiyatlarini aniqlash va uni amaliy faoliyat, pedagogik yoki psixologik yo‘naltirishda muhim ahamiyatga ega.

Shu tariqa, psixologik farqlarni tizimli va ilmiy asosda tahlil qilish shaxsni chuqur tushunish, uning xulq-atvorini prognoz qilish hamda ijtimoiy va pedagogik jihatdan moslashuvini rejalashtirish imkonini beradi.

Foydalangan adabiyotlar

1. G‘oziyev E.G., Qodirov B. Psixologiya — Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti, 2011. Umumiy psixologiya faniga bag‘ishlangan darslik, temperament, xarakter va individual-tipologik xususiyatlar tasviri.

2. Mirzayeva S.R., Samarova Sh.R., Avlayev O.U. Umumiy psixologiya — Toshkent: Yangi Chirchiq Book, 2022. Psixologiyaning nazariy asoslari va shaxsning individual psixologik xususiyatlari haqida darslik.

3. Xalilova N.I., Xaydarov F.I. Umumiy psixologiya — Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2021. Oliy ta'lim talabalari uchun umumiy psixologiya bo'yicha darslik.

4. Tillashayxova X.A., Jo'rayeva S.N., Abdullayeva R.M. Umumiy psixologiya — Toshkent: 2023. Psixik jarayonlar va individual psixologik tushunchalarni yorituvchi darslik.

5. Umumiy psixologiya: laboratoriya mashg'ulotlari (Qurbonova Z.) — Namangan davlat universiteti nashri, 2013. Psixologik test va metodikalar, tahlil va xulosa bo'yicha topshiriqlar jamlanmasi.

6. Nurmatova M.H. Psixologiya / Psychology — Samarqand: SamDCHTI, 2025. Zamonaviy umumiy psixologiya darsligi, shaxsning psixikasi, temperament, xarakter va boshqa psixologik jarayonlar mavzulari bilan.